

שנינו במשנה: **ולא יפחות את השער וחכמים אומרים זכור לטוב וכו'**:

והוינן בה: **מאי טעמא דרבנן** שבירכו את המוזיל את המחיר? (49)

ט-ב ומבארין: **משום דעל ידי שהוא מוזיל קא מרווח לתרעא**, יורד המחיר אצל שאר המוכרים⁽⁵⁰⁾. [תרעא, שער]:

שנינו במשנה: **ולא יבור את הגריסין דברי אבא שאול וחכמים מתירין וכו'**:

ומבארין: **מאן חכמים? רבי אחא**.

דתניא, **רבי אחא מתיר בדבר הנראה לעין**, ויכול הלוקח לראות כמה הגריסין שווים יותר מחמת הוצאת הפסולת ומסכים לעלות בדמיהם כדי שלא יצטרך לבררם בעצמו:

שנינו במשנה: **אין מפרכסין לא את האדם וכו' ולא את הכלים**:

תנו רבנן: אין משרבטין, אין זוקפים את שער הבהמה כשרביט כדי שתראה שמינה,

ואין נופחין בקרביים הנמכרים באיטליו כדי שיראו גדולים,

ואין שורין את הבשר במים כדי שיראה לבן ושמן.

ומבארין: **מאי אין משרבטין** את הבהמה? כיצד מזקיפים את שערות הבהמה,

הכא בבבל תרנמו, על ידי שמשקים את הבהמה **מיא דחזירא**, מי סובין, שערותיה נזקפות, ועל זה אמרו במשנה שאין לעשות כן.

זעירי אמר רב כהנא: שערות הבהמה נזקפות על ידי **מזקפתא**, שמקצפים את שערותיה במגדרת.

שמואל שרא, התיר למרמא תומי לסרבלא, לתפור חוטי משי סביב הבגד ליפותר.

רב יהודה שרא לכסכוס קרמי, לשפשף בגדי צבעונים במי סובין.

רבה שרא למידק צרדי, להדק את חוטי הבגד עד שיראו דקים.

רבא שרא לצלומי גירי, לצייר על הבגד חיצים.

רב פפא בר שמואל שרא לצלומי דיקול, לצייר על הבגד סלים.

ומקשינן: איך התירו כל אותם אמוראים למוכרי בגדים ליפותם, **והא אנן תנן אין מפרכסין לא את האדם ולא את הבהמה ולא את הכלים**,

פנים מאירות שאסר להוזיל דבר שאין הוזלתו גורמת לירידת השער, ותמה עליו דבגמרא משמע שמותר להוזיל בכל גווני והטעם של קא מוזיל תרעא אינו אלא סיבה לברכה שיהא זכור לטוב, עיין שם.

50. כך פירש רש"י, והרמב"ם כתב [מכירה יח ד]: שמותר להוזיל כדי לה רבות במקיפין ממנו.

בשעת המכירה על פי המגורה שכולם יפות אין עולה על ליבו שיש בפנים פסולת, ומשום כך לא אמרו שהוא גונב את העין אלא כגונב.

49. כך פירשו רש"י והנימוקי יוסף, ומשמע מדבריהם דפשיטא שמותר להוזיל ולא הוקשה לגמרא אלא מדוע בירכו את המוזיל, ועיין חכמת שלמה [רכח] שהביא תשובת

ומתרצינן: **לא קשיא**. הא דמצינו שהתירו האמוראים למוכרים ליפות את מרכולתם מדובר בבגדים **חדתי**, חדשים, שאין בכך אונאה וכל הרוצה להוסיף על מחירם מחמת גוים יוסיף,

והא דאסרו במשנתנו ליפות את הכלים, מדובר בכלים **עתיקים**, שאם ייפה אותם עלולים הלוקוחות לטעות בהם ולשלם עליהם כאילו הם חדשים.

שנינו במשנה: אין מפרכסים את האדם.

ומבארין: **פירכום דארב, מאי היא?**

כי הא דההוא עבדא סבא, עבד זקן, **דאזל צבעיה לרישיה ולדיקניה**, שצבע בשחור את שערו וזקנו, **אתא אותו עבד זקן לקמיה דרבא**, ואמר ליה, **זיבנן! קנה אותי לעבד**⁽⁵¹⁾,

אמר ליה רבא: אני מעדיף לקחת עניים

שישמשוני ולפרנסם, כמו ששנינו **"יהיו עניים בני ביתך"**.

לאחר זמן **אתא**, הזדמן העבד לקמיה **דרב פפא בר שמואל**, וזבניה וקנאו רב פפא.

יומא חד אמר ליה רב פפא לעבדו: אשקיין מיא! השקיני מים.

אזל, הלך להביא מים, וניתזו המים על העבד, וחווריה **לרישיה ולדיקניה**, הסירו המים את הצבע השחור מראשו וזקנו, ונתגלה שהוא זקן.

אמר ליה העבד לרב פפא: הזי, דאנא קשיש מאבוך. ראה שאני זקן מאביך, שמואל.

קרי רב פפא בר שמואל אנפשיה את הפסוק [משלי י"א] **"צדיק מצרה נחלין רבא**, שלא קנה את העבד] **ויבא אחר תחתיו רב פפא**, שקנאו].

הדרן עלך הזהב

אמר לרבא ולרב פפא זיבנן הרי הוא ברשות בעליו, ואם מדובר שכבר השתחרר הרי הוא ישראל גמור,

וכתב: "— ושמא בעבד כנעני שהפקירו רבו דעדיין צריך גט שחרור, ומסתברא דערל ממש הואי ומכירה ממש הואי".

51. רש"י פירש דמיירי בעבד כנעני, דאילו עבד עברי אינו נוהג אחר החורבן, ובהגהות הב"ח על הנימוקי יוסף הביא גירסת אלפסי ישן דמיירי בעבד עברי ומה שאסרו עבד עברי אחר החורבן אינו אלא בעבד הנמכר מחמת גניבה.

ועל פירוש רש"י הקשה הרשב"א, ממה נפשך אם מדובר בעבד כנעני שעדיין לא השתחרר איך

פרק איזהו נשך

ניתנת למלוה כ"אגר נטר", דהיינו, כתוספת שכר על המתנת המעות אצל הלוה. ובלשון המשנה, ריבית זו קרויה "ריבית קצוצה". אולם רבנן אסרו כל ריבית, אף אם היא באה דרך מקח וממכר, ולא נקצצה מראש, אלא שבאה דרך מקרי היוקר והזול שבשוק – מכל מקום אסור. ונקראת ריבית זו בלשון המשנה "אבק ריבית".

ב. חומרת ריבית דאורייתא.

חמור דין המלוה בריבית של תורה מהמלוה בריבית דרבנן, בזה, ש"ריבית קצוצה יוצאת בדיינים". כלומר אם גבאה המלוה באיסור, כופין אותו בית דין להחזיר את הריבית – בדומה לדין הגולן שחייב להחזיר את גזילתו [ונדרש בגמרא לקמן מפסוק]. ואילו "אבק ריבית" אינה יוצאת בדיינים. היינו, אם גבאה המלוה באיסור, אין בית דין כופים אותו להחזיר. ואמנם נחלקו הראשונים אם חייב על כל פנים להחזיר את הריבית בכדי לצאת ידי שמים [עיי' לקמן סא עמוד א].

מלבד זאת יש היתירים מסויימים שנאמרו ב"אבק ריבית", שאינם קיימים ב"ריבית קצוצה", עיי' להלן אות ד'.

ג. ריבית דרך הלוואה, וריבית דרך מקח.

ריבית דרך הלוואה, היא בין כשהלוואה ופרעון הריבית הם במעות, כגון שהלווה מנה במאתיים, ובין כשהלוואה ופרעון הריבית הם בחפץ, כגון שהלווה סאה חיטים וקצץ עבודה סאתיים. בשני האופנים

הקדמה לפרק איזהו נשך.

פרק זה עוסק בדיני ריבית.

איסורי ריבית נכתבו בתורה בשלשה מקומות:

בשמות פרק כב פסוק כד כתיב: אם כסף תלוה את עמי, את העני עמך, **לא תשימוץ עליו נשך**:

בויקרא פרק כה פסוק לה"ו כתיב: וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך והחזקת בו. אל תקח מאתו נשך ותרבית. **את כספך לא תתן לו בנשך, ובמרבית לא תתן אכלך**:

בדברים פרק כג פסוק כ"א כתיב: **לא תשיך לאחייך נשך כסף נשך אוכל, נשך כל דבר אשר ישך**. לנכרי תשיך ולאחייך לא תשיך למען יברכך ה'.

איסור ריבית הוא בין על המלוה בין על הלוה, ככתוב "את כספך לא תתן לו", וזהו האיסור על המלוה. ואילו במשנה תורה כתוב לא "תשיך" לאחייך, ופירשו חז"ל פסוק זה על הלוה, שלא יתן הלוה למלוה לנושכו בריבית.

א. ריבית קצוצה, ואבק ריבית:

איסור ריבית נחלק לשנים: האחד אסור מן התורה, והשני אסורו חז"ל משום שהוא קרוב ודומה לריבית. איסור ריבית מן התורה קיים רק על ריבית שבאה דרך הלוואה, כלומר, שקצצו המלוה והלווה מראש תוספת על סכום ההלוואה. והיא

הריבית – קצוצה, והיא ניתנת כשכר על ההלוואה, לכן היא אסורה מן התורה.

יש גם אופן נוסף של ריבית דרך הלוואה, האסור רק מדרבנן, והוא ריבית "סאה בסאה". היינו שהלווה נוטל בהלוואה סאה פירות, ומתחייב להחזיר למלוה סאה פירות אחר, לאחר זמן, וחיישינן שמא יתייקרו הפירות בין זמן ההלוואה לזמן הפרעון, ויהיה בזה משום אבק ריבית. ואולם מדאורייתא דבר זה אינו אסור, משום שאין הרווח וודאי, כי יתכן גם שיזול מחיר הפירות או שיעמוד בשויו. ואין כאן קציצה של ריבית כלל. ניש עוד סיבה להיתר, כי לגבי שעת ההלוואה, לא היתה בהתחייבות להחזרת הסאה תמורת הסאה, כל ריבית, ו"בתר מעיקרא אזלינן", ומותר מן התורה – ראשונים] רק כאמור מדרבנן נאסר הלוואת סאה בסאה משום "אבק ריבית". ריבית זו שנויה במשנה שבסוף הפרק [דף עה עמוד א].

ריבית דרך מקח,

ריבית דרך מקח המדוברת במשנה הראשונה – היא בצורה של "פסיקה".

וכך היא הפסיקה, הלוקח מקדים ליתן מעות למוכר החיטים מיד בתחילת הקציר, כשמחיר החיטים זול, על מנת שיספק לו המוכר את החיטים במחיר זה, במשך כל השנה. ולרוב, כשמגיע זמן ההספקה, החיטים יקרים אז יותר מאשר שילם עליהם הקונה.

מן התורה דבר זה מותר משתי סיבות: א – מאחר ואין הריבית באה דרך הלוואה כי אם דרך מקח, והתורה אסרה רק ריבית דרך

הלוואה [כן כתב רש"י]. ב – מאחר ואין כאן ריבית וודאית, כי שמא יזולו הפירות, או על כל פנים ישארו כמות שהם [כן כתב הריטב"א]. אך אף על פי כן, נראית עסקה זו כהלוואה בריבית, מאחר ומקדים הלוקח למוכר מעותיו כשעת הזול, לפני שיקבל מקחו, ומקבל תמורתן בשכר שהקדים לו מעות – פירות יקרים מהן, על כן אסרוהו חכמים.

אופן נוסף של ריבית בצורת מקח, נידון לקמן [דף סג ב ובמשנה בדף סה], והוא על ידי שהמוכר מייקר או מוזיל לקונה את המחיר.

מייקר לו את המחיר, על זה שהוא נותן לו את הפירות בהקפה. או שמוזיל לו את המחיר, בעד זה שמקדים לו הלוקח מעותיו עוד לפני שיספק לו את הפירות. והכלילו חכמים ריבית מסוג זה בכלל "אגר נטר", ואסרוהו.

ד. יש שני היתירים עיקריים ל"פסיקה" על פירות שבשוק: א – היתר של "יצא השער". ב – היתר של "יש לו". ונבארם בקצרה:

היתר יצא השער: אם בשעת הפסיקה שבין הלוקח למוכר היה כבר השער חזק ויציב, באופן שאין עשוי עוד להתייקר. בכגון זה היתרו חכמים לפסוק על הפירות, ולא חששו שמא יתייקרו. כי מאחר וכבר עתה יוכל המוכר במעות שקיבל להשיג בהרבה מקומות את הפירות, הרי זה נחשב כאילו יש לו כבר אותן פירות, וחל המקח עליהם, ומה שיתייקר, אנו דנים כאילו נתתיקרו הפירות ברשות הלוקח.

ולכן, דנה המשנה:

איזהו נשך, שהוא לשון חכמים לגבי ריבית האסורה מן התורה, ו**איזהו תרביית**, שהוא לשון חכמים לגבי ריבית האסורה רק מדרבנן?

ומבארת המשנה: **איזהו נשך?** —

זה המלוה **פלע**, שהיא ארבעה דינרים, בתנאי שיחזיר לו הלווה עבורם, **המשה דינרין**.

זהו אופן אחד האסור מן התורה, מפני שבא דרך הלוואה, ונקצץ מראש.

האופן השני הוא: כגון שהלווה **סאתיים** חיטין בתנאי שיחזיר לו עבורן **שלוש** סאין חיטין.

כל זה **אפור** מן התורה, והשתמשו חכמים לגבי איסור זה בלשון "נשך", **מפני שהוא**, המלווה, **נשך** על ידי קציצה זו את הלווה, בכך שמכריחו לשלם יותר מאשר קיבל ממנו.

איזהו תרביית, שהוא לשון חכמים לגבי ריבית שאינה אסורה אלא מדרבנן? —

זה המרבה **בפירות**.

כלומר, האופן של תרביית הוא, שמרבה הלוקח את ממונו על חשבוננו של המוכר, בדרך של פסיקה על הפירות במקח וממכר.

וממשיך התנא ומפרט: **כיצד?** איך ומתי, יש איסור של "פסיקה" על הפירות שהוא דרך ריבית.

ומביא התנא דוגמא של פסיקה, שתחילתה

היתר "יש לו": אף אם לא יצא השער [או במקרה אחר, שאין השער מתיר לו], אם בשעת הפסיקה קיימים ברשות המוכר סך הפירות שפסקו עליהם, הרי זה נחשב כאילו חל המקח על אותן פירות, ומותר.

[היתר זה של "יש לו" נאמר גם על ריבית של "סאה בסאה" האמור לעיל, במשנה שסוף הפרק].

חלק מהדברים שלעיל מתבארים מתוך המשנה שלפנינו, ועיקרה של משנתנו, באה לבאר, מהי ריבית דרך הלוואה שאסרה תורה, ומהי אבק ריבית שאסרוהו חכמים.

מתניתין:

מצינו בתורה, וכן בדברי חכמים, שני לשונות המגדירים "ריבית".

האחד מגדיר את הריבית כ"נשך", הנושך את הלווה, והשני מגדיר אותה בלשון "ריבוי", שמתרבה ממונו של המלוה על ידי נטילת הריבית מהלווה.

בלשון הכתוב בספר ויקרא [כה, לו לז] נאמר "אל תקח ממנו **נשך ותרביית**".

וכמו כן אמר שם הכתוב "את כספך לא תתן לו **בנשך**, ובמרבית לא תתן אכלך".

ושניהם אסורים מן התורה, כאשר הנשך והמרבית איסור אחד הם, אלא שיש בכתוב כפל לשון.

אך בדברי חכמים, מצינו חילוק בין "נשך", שהוא ביטוי של חכמים לגבי איסור ריבית מן התורה, ובין "תרביית", שהוא ביטוי של חכמים לגבי איסור ריבית מדרבנן.

בהיתר וסופה באיסור:

לקח הימננו חיטין, ראובן הלוקח, פסק עם שמעון המוכר, שיספק לו שמעון חיטין למשך ימות השנה, **בדינר זהב הכור**. כלומר, שילם ראובן לשמעון על כור חיטים דינר זהב, ששוויו הוא כ"ה דינרי כסף.

ובן השער — כך היו החיטין נמכרים בשוק באותה שעה. ולכן, גם אם אין עתה חיטים לשמעון המוכר, יכול הוא להשיג עתה חיטים בשער הזה, במעות שקיבל מראובן, בכל מקום שירצה. והרי זה כמי שיש לשמעון חיטים בביתו, שפשוט הדבר, שיכול לפסוק עם ראובן שיתן לו אותם חיטים מעט מעט במשך השנה, וליטול עתה את כל הכסף עבורם.

והתועלת בכך היא, כי מאחר ויצא השער, אין המוכר נחשב כאילו לזה מעות מהקונה כדי שיעמיד לו חיטים במשך השנה [אפילו אם יתייקרו אז החיטים, וירויח הקונה על חשבון המוכר], אלא אנו דנים כאילו נגמר המקח מיד על החיטים שבשוק. ומעתה אין מקום לחשוש שמא יתייקרו החיטים, ויהיה בזה ריבית. עד כאן חלק ההיתר.

וממשיך התנא לבאר כיצד יש איסור בדבר, בהמשך:

אך אם כעבור זמן, **עמדו** [נתייקרו] **החיטין**, ומחירן עתה בשוק הוא **בשלושים דינרים**, ולא בכ"ה, כאשר היו נמכרין עד עתה.

ואז, **אמר לו** ראובן הלוקח לשמעון המוכר: **תן לי חיטי שפסקתי עמך, משום שאני רוצה**

למוכרן עתה, **וליקח בהן** [בדמי החיטים שהתייקרו, ושויים עתה שלשים] — **יין**.

וכאן מתחלק הדין, באופן זה: אם המוכר אכן יתן ללקוח חיטים בשווי שלושים, כפי שביקש, אין בזה כל איסור, מאחר ויצא השער בשעת הפסיקה, ונחשב המקח כאילו נגמר אז, וממילא נחשבים החיטים כאילו התייקרו ברשות לוקח, וכפי שהתבאר.

אך אם **אמר לו** המוכר לקונה: למה לך לקחת את החיטים, ולטרוח ולמכור אותם, כדי לקבל שלשים דינרים, ולקנות בהם יין בשלשים הדינרים?

במקום זה, **הרי חיטיך**, שפסקת איתי להעמיד לך, ששויים כיום שלושים דינרים, **עשויות עלי**, הנני מתחייב לך עבורן כסף **בערך של שלושים דינרים**, כפי ששוויים החיטים היום. **והרי לך אצלי בהן**, במקום שלשים הדינרים שיש לך אצלי עבור החיטים, יהיה לך אצלי כנגדם פסיקה על יין בשווי שלושים דינרים.

הרי אם אכן היה לו יין, ניתן לו לעשות פסיקה חדשה על יין, בשווי שלשים דינרים.

ואולם, כיון שיש, **אין לו** למוכר החיטים, כדי שיוכל להעמיד עתה את פסיקת היין במקום החוב של שלשים הדינרים [עבור החיטים], אי אפשר להתייחס אל דבר זה כמו אל מקח, ⁽¹⁾ אלא נראה הדבר כנטילת ריבית, ולא כדרך מקח, וכפי שיבואר בגמרא.

זהו האופן של "מרבח בפירות", שאסור.

1. ועל אף שהפסיקה החדשה של יין, היא לפי שער היין המצוי עתה בשוק, ואם היה בא

גמרא:

שתהיה הריבית נשך כלפי הלוה, בלא שהיא תהיה תרבות, בלי רווח למלוה?

וכמו כן, האם הנך סבור, כי קיימת אפשרות של תרבות, רווח למלוה, בלא נשך אצל הלוה?!

הגע עצמך, נשך בלא תרבות, היכי דמי? כיצד היא אפשרית?

שמא תאמר, קיימת אפשרות שכזאת עקב השינוי היחסי של המטבעות. לפי שהמטבע ה"חזק" והקבוע הוא מטבע העשוי מהכסף, והמטבע ה"חלש" והנייד הוא מטבע נחושת.

וכיון שהשער של פרוטות הנחושת הוא שער נייד, המשתנה מפעם לפעם באופן יחסי למטבע הכסף, הרי אם היתה ההלוואה בפרוטות נחושת, וחל שינוי בשער המטבעות בין שעת ההלוואה לשעת הפרעון, תלויה ועומדת הריבית בנוסח של ההלוואה, וכפי שדנה הגמרא עתה.

אי דאזופיה, אם נעמיד, במקרה שהלווה המלוה הלווה **מאה פרוטות נחושת**, בתנאי שיחזיר לו **מאה ועשרים פרוטות**,

ומעיקרא, בשעה שהלווהו, **קיימא מאה בדנקא**, היו שווים מאה פרוטות של נחושת כשווי מעה אחת כסף, שהיא שישיית הדינר, ונקראת "דנקא".

ולבסוף, בשעת הפרעון, **קיימי**, הוזלו פרוטות הנחושת באופן שכיום שווים **מאה ועשרים פרוטות דנקא** [מעה של כסף],

נאמר באיסור ריבית בספר ויקרא "את כסף לא תתן לו בנשך ובמרבית לא תתן אכלך". ומשמעות הכתוב היא, שיש שני סוגים של ריבית, א. "נשך" ב. תרבות. ושניהם הם ריבית מהתורה.

ומדייקת הגמרא את לשון המשנה: **מדשביק** [מכך שהניח] התנא לריבית דאורייתא, ולא רצה לפרש איזהו "תרבות" באופן שאין בה "נשך" מן התורה, וקא מפרש איזהו תרבות רק באופן של ריבית דרבנן.

מכלל זה אתה למד, כי בריבית דאורייתא, לא מצא התנא מציאות של ריבית המוגדרת כנשך בלי תרבות, או ריבית המוגדרת כתרבות בלי נשך. ולדעתו, **נשך ותרבות — חדא מילתא היא!**

ומקשינן: והא, הרי, קראי כתיבי "נשך — כסף", "ריבית — אוכל". ממה שהתורה חלקה את נשך ותרבות לשני לאוין, לאיסור נשך בכסף, ולאיסור תרבות באוכל, מבואר כי שני סוגים של ריבית הם מן התורה!

"נשך" — פירושו, ריבית הנושכת ומחסרת את הלווה, אף שהמלוה לא מרוויח מזה. ו"תרבות" — היינו שמתרבה ממון המלוה על ידי הפרעון מבלי שייחסר הלוה. ואם כן, מדוע סבור התנא כי נשך ותרבות מן התורה הם דבר אחד?!

ותמהינן על המקשה: **ותיסברא** [האם כך הנך סבור?!] **דאיכא** [שקיימת] אפשרות

החדשה, לא מועיל היתר זה. ובגמרא מבואר הטעם.

לפסוק על חיטים בשער החדש היקר, התרנו לו בכהאי גוונא, מכל מקום על פסיקת היין

ולכאורה, באופן כזה, רק **נשך**, חסרון ללוה, **איכא**, משום **דקא נכית ליה**, המלוה נושך ומחסר את הלוה, בכך **דקא שקיל מיניה** [שהוא לוקח מן הלוה] **מידי**, דבר, [עשרים פרוטות נוספות], **דלא יהיב ליה**, שאותו לא נתן לו המלוה.

ואילו **תרביית**, התרבות ממון, למלוה, **ליכא**. משום **דלית ליה רווחא**, אין לו שום רווח כספי מזה, כי מאחר שהוזלו הפרוטות, נמצא בסך הכל, כי **דנקא אוזפיה**, מעה כסף היתה ההלוואה שהלווהו, וגם בסך הכל, רק **דנקא שקיל מיניה**, ערך של מעה כסף הוא גובה ממנו היום, ולא יותר.

דוחה הגמרא: **סוף סוף**, גם במקרה הזה אין חילוק בין נשך ובין תרביית.

מקדימה כאן הגמרא חקירה יסודית בצורת הגדרת הריבית שאסרה תורה [ובחקירה זו תלויה גם ההלכה של פרוטות שהוזלו בין ההלוואה לפרעון]:

כי יש שתי אפשרויות להגדיר את הריבית:

האפשרות האחת היא, להגדיר את הריבית לפי שעת הקציצה. שאם בשעת הקציצה ביניהם היתה הקרן בסך מסויים, הרי כל מה שיתווסף עליה, יקרא עליו שם ריבית לעולם, גם אם בשעת הפרעון נעשית התוספת לחלק מהקרן, משום מה.

[וכמו כן להיפך, אם לפי שעת הקציצה לא היתה כאן ריבית, אלא רק בשעת הפרעון נתהוותה ריבית, אין זו ריבית מן התורה, ומותר].

והאפשרות השניה היא, להגדיר את הריבית לפי "שעת הפרעון". שאם בשעת הפרעון,

חלק מהסכום שקצצו ביניהם נעשה משום מה כ"תוספת" על הקרן, הרי גם אם בשעת ההלוואה לא היה בו משום ריבית, מכל מקום, אסור.

[והוא הדין להיפך, אם בשעת הפרעון אין התוספת מוגדרת כריבית, הרי היא מותרת, גם אם לפי שעת ההלוואה, היתה כאן התחייבות לתשלום נוסף על הקרן].

ועתה, ממה נפשך, איך שרק תכריע בספק הנזכר, לא תמצא אפשרות של "נשך בלי תרביית".

אי בתר מעיקרא אזלת! אם הנך מתייחס אל שעת הקציצה להגדרת הריבית, הרי במקרה הזה, זו היא ריבית ממש, על אף שלאחר מכן חל שינוי בערך המטבע. מאחר ובשעת הקציצה, כשהיו פרוטות הנחושת שוות מאה בדנקא, והוא התחייב בעשרים פרוטות נוספות, מוגדרת ההתחייבות הזאת כריבית!

ואם כן, בהתייחסות לשעת הקציצה, הרי **נשך**, והרי **תרביית**, גם הלוה נחסר עשרים פרוטות נוספות, וגם המלוה מרוויח אותן עשרים פרוטות?

ואי בתר בסוף אזלת! ואם הנך מתייחס אל שעת הפרעון כשעה המגדירה את הריבית, אם כן, **לא נשך איכא**, ולא **תרביית איכא!**

אין כאן ריבית כלל, לא מצד הלוה ולא מצד המלוה, מאחר והיום ערך המאה ועשרים פרוטות [דנקא], הוא כערך מאה הפרוטות [דנקא] שקיבל בהלוואה.

ואם כן, האיך סבור הנך לומר כי יש מושג של נשך בלא תרביית?

אי בתר מעיקרא אזלת! אם הנך מתייחס אל שעת הקציצה, הרי **לא נשך איכא**, ולא **תרבית איכא!** אין כאן שום קציצה להחסיר ללוה או להרבות למלוה, שהרי בשעת ההלוואה היא היתה מאה פרוטות נחושת, על מנת לפרוע מאה פרוטות נחושת, ואין כאן שום צד ריבית.

ואי בתר בסוף אזלת, אם הנך מתייחס אל שעת הפרעון, אם כן, מאחר ובשעת הפרעון נתייקרו הפרוטות, באופן ששמונים ושלושה מהם [בערך] עולים לערך דנקא, נמצא כי אם יחזיר הלוה כל מאת הפרוטות שלוה, הרי הוא מוסיף בזה יותר ממה שקיבל. ובאופן זה, **הרי נשך**, **והרי תרבית**, יש בזה גם נשיכת הלוה, וגם תרבית למלוה! (2)

אלא, אמר רבא: מסקנת הדברים הם, כי אין

ותו! גם על כוונתך לומר כי יש תרבית בלא נשך קשה — היכי דמי? מהו המקרה שבו מתחלק הנשך מהתרבית!?

אי דאזופיה, אם הלווה המלוה ללוה מאה פרוטות נחושת, בתנאי שיפרע לו כמו כן מאה, ומעיקרא בשעת ההלוואה קיימי היו שווים פרוטות הנחושת בערך של מאה בדנקא, מעה כסף שהיא שישיית הדינר, ולבסוף בשעת הפרעון, התייקרו הפרוטות, ושווים עתה מאה פרוטות נחושת בחומשא [חמישית הדינר], ונמצא שהדנקא שוה עתה, בערך, שמונים ושלוש פרוטות נחושת, ויש רווח למלוה כשבע עשרה פרוטות [בערך].

גם בזה יקשה, ממה נפשך: האיך שיטתך בריבית כעיינן זו?

הוא לא לשלם סכום כסף, אלא את שיעור הערך של הכסף שקיבל, לא פחות ולא יותר. ונסתפק בזה המחנה אפרים דיני ריבית סימן כ"ז. והביא בזה מחלוקת הטור ומהרשד"ם. המהרשד"ם סובר שחיוב הלוה הוא לשלם את ערך המטבעות שקיבל, ונתון תמיד למצב השוק. אולם הוכיח המחנה אפרים מסוגייתנו שחיוב הלוה הוא לשלם סכום מטבעות בלבד, גם אם כיום אינם שווים כערך שהיו בשעת ההלוואה. וראייתו היא מהמקרה הראשון בגמרא, שאם הוזלו המעות בין ההלוואה לפרעון, נקטה הגמרא כי לשלם מאה ועשרים הוא ריבית דאורייתא למאן דאזיל בתר מעיקרא. ואם ננקוט כשיטת המהרשד"ם שחיוב הלוה למלוה הוא לשלם את ה"ערך" שקיבל בהלוואה, מדוע יחשב דבר זה לריבית, הלא מאחר שהוזלו המטבעות, חל על הלוה חיוב גמור לשלם מאה ועשרים פרוטות כדי להחזיר את הערך שקיבל,

2. הרי לפנינו ספק יסודי בהלכות ריבית, האם בתר מעיקרא אזלינן או בתר בסוף אזלינן? והובאו כאן בגמרא שני מקרים בהם הספק נוגע. מקרה א': כשהלוואה היתה מאה פרוטות במאה ועשרים, והפרוטות הוזלו באופן וערך מאה ועשרים פרוטות של שעת הפרעון שוין למאה שהיו בשעת ההלוואה. שאם בתר מעיקרא אזלינן יש כאן ריבית, ואם בתר בסוף אין כאן ריבית. מקרה שני: בהלוואת מאה במאה, ונתייקרו המעות ונעשו ריבית לשעת הפרעון. שאם בתר מעיקרא אזלינן אין בזה איסור ריבית כי בשעת ההלוואה לא היה כאן ריבית, ואי בתר בסוף יש כאן ריבית, ואסור.

וראשית עלינו לדון על כל הלווה מעות, ובין ההלוואה לפרעון נתייקרו המעות או הוזלו, מה החיוב הממוני של הלוה למלוה? האם חיובו הוא לשלם את כמות המטבעות שלוה, ולא משנה לנו משיווי המטבעות כיום. או שחיובו

אתה מוצא, לא אופן של נשך בלא תרבות,

ולא אופן של תרבות בלא נשך⁽³⁾ כאשר

והאם לזאת יקרא ריבית מה שחייב מעצם חוב ההלוואה?! ומזה הוכיח המחנה אפרים, כי עיקר חיוב הלוה הוא לשלם את סכום המטבעות שקיבל גרידא, ואם לזה מאה פרוטות עליו להחזיר מאה פרוטות ולא יותר, ולכן כל תוספת על מה שקיבל, נחשבת לריבית למאן דאמר בתר מעיקרא.

אולם לפי דבריו קשה מאד להבין, מהו צד ההיתר של "בתר בסוף אזלינן"? הרי סוף סוף, חיוב הלוה הוא לשלם רק שיעור הכסף שקיבל, ואם כן, כל מה שיוסיף על זה לכאורה צריך להחשב ריבית.

ב. יש שביארו [ע' ח' הגרנ"ט ובאבי עזרי], שהספק אם בתר מעיקרא או בתר בסוף, הוא הספק שנסתפקו הפוסקים הנ"ל, האם חיוב הלוה לשלם מדת מטבעות שלוה, או ערך הדמים שלוה, כי בתר מעיקרא, היינו "לפי מדה" של מטבעות, ואילו בתר בסוף, היינו "לפי שווי". אך כבר כתבו שמהלך זה דחוק בפשט. גם מן הראשונים המובאים להלן אות ד' מוכח שלא זה הספק.

ג. ובשערי דעה [שבספר שער המשפט] סימן קנא סעיף קטן א' ובסימן ק"ס מהלכות רבית סעיף קטן ז', חקר בשתי הלכות מכת הסברא של "בתר מעיקרא":

האחת, לפי השיטה שמותר להלוות למומר בריבית, מה הדין אם בשעת הלוואה היה הלוה ישראל כשר ונעשה מומר אחר כך, אם מותר לגבות ממנו את הריבית, וצידד כי מאחר ובתר מעיקרא אזלינן ה"איסור" קיים לעולם.

והשניה, עוד נקט מסברא, כי הגם שבתר מעיקרא אזלינן ואם הלוה מאה במאה ועשרים פרוטות והוולו, אמנם אוסרים עליו לגבות את העשרים הנוספות, משום בתר מעיקרא, אך אם גבה המלוה את הכל, אין ריבית זו יוצאת בדיינים, היות ועל ידי זה הרי הוא מחסיר

למלוה מן הקרן שחייב לו.

ועיין חידושי רבינו מאיר שמחה, שדחה את דבריו מכל וכל, באומרו כי אין הפשט בבתר מעיקרא כי האיסור הולך לפי שעת ההלוואה, אלא הפירוש הוא שעד כמה שהיה ריבית "מעיקרא", הרי נקבע שיש ריבית גם היום, ואין דמיון כלל למה שצידד השער המשפט עיין שם. ד. ובהכרעת הספק דבתר מעיקרא או בתר בסוף, ראה בהגהות אשר"י כאן שכתב כי בעיא זו לא נפשטה ולחומרא אנו נוקטים כהצד דבתר מעיקרא, ולכן אם לזה מאה במאה ועשרים והולו המטבעות אור לו ליתן מאה ועשרים מספק. [ולענין אם הוקרו המטבעות (הספק השני בגמרא) לא הזכירו חומרא כמאן דאמר בתר בסוף, ועיין מה שכתב בזה האבי עזרי פ"י ממלוה ולוה ה"ד].

אולם הריטב"א ועוד ראשונים הוכיחו מכמה מקומות כי הכרעת הגמרא היא כי "בתר מעיקרא אזלינן": מלשון הכתוב "לא תשימון עליו נשך" מבואר כי האיסור נקבע לפי שעת הקציצה ולא לפי שעת הפרעון. כמו כן, ממה שפשוט בכל מקום שאיסור "סאה בסאה" באופן שנתייקרו הפירות לא היו מדאורייתא, ולכאורה היינו משום שאין זה ריבית קצוצה מראש, ואם בתר בסוף אזלינן כלומר לפי שעת הפרעון הרי יש כאן ריבית גמורה בשעת פרעון.

כמו כן, מדין סאה בסאתיים והוולו הפירות בזמן הפרעון פשוט בכל מקום שלא הותר האיסור על ידי זה, ומדוע? הרי עתה אין כאן ריבית כלל. מכל זה מוכח, שבתר מעיקרא אזלינן, כלומר איסור ריבית תלוי רק בקציצת שבשעת ההלוואה, אם היה אז ריבית, אסור. ואם לא, מותר.

3. והקשה המהר"ם שיף כי מצאנו אופן של תרבות בלא נשך, והוא, הדין של המשנה הבאה

הוכחנו עתה.

איסור "נשך" בהלוואת אוכל, מניין?

ובהכרח, צריכים אנו לבאר, כי לא חלקן **הכתוב** את נשך ותרבית [באומרו: כספך לא תתן לו בנשך, ובמרבית לא תתן אכלך] **אלא** בכדי לעבור עליו בשני לאוין.

שבכל גביית ריבית, עוברים על שני לאוין, הן מצד הנשך שבדבר, הן מצד התרבית שבדבר, ולכן כפלה התורה את האיסור בשני לשונות.⁽⁴⁾

תנו רבנן: בספר ויקרא [פרק כה] נאמר, "את כספך לא תתן לו בנשך, ובמרבית לא תתן אכלך". ומשמע, שהתורה תלתה את הלאו של "נשך" בהלוואת כסף, ואילו את הלאו של "ריבית" בהלוואת אוכל.

ודנה הברייתא: **אין לי מקור מן הפסוק אלא** לאסור איסור "נשך" בכסף [בהלוואת כסף], וכמו כן איסור "ריבית" באוכל [בהלוואת אוכל], כגון סאה חיטין בסאתיים.

תלמוד לומר, לכן נאמר בדברים [פרק כג] "לא תשיך לאחיך נשך אוכל". ריבתה התורה בזה איסור "נשך" גם בהלוואת פירות.

ועדיין מקור לאיסור "ריבית" בהלוואת כסף מניין?

תלמוד לומר, הרי נאמר בדברים [שם] "לא תשיך נשך כסף".

אם אינו ענין [מאחר ואינו נצרך] לאיסור טא-א נשך להלוואת כסף, שהרי כבר נאמר בו איסור בתחילת הפסוק "לא תשיך לאחיך", תנהו ענין [דרשהו אתה] לריבית כסף.

מעתה יש לנו מקור לאיסור נשך וריבית, בין בהלוואת כסף בין בהלוואת אוכל.

להדיא, כי אם הלוח לו על מנת שידור המלוה בחצרו שלא עומדת להשכרה, אף שקצצו כך במפורש, הרי זה נחשב כ"תרבית בלי נשך", מאחר וזה נהנה וזה לא חסר. וכתב כי מסוגינתנו עולה "כי בתרבית בלי נשך אין איסור מדאורייתא כלל" וכל האיסור שם הוא רק מדרבנן וכל זה שלא כדברי רבינו עקיבא איגר זצ"ל.

וישוב נוסף לקושי המהר"ם שיף ראה ב"כללא דריביתא" סימן קסו [לבעל האורים ותומים הנדפס בשולחן ערוך].

4. התוספות כתבו בד"ה למה, לפי רבא, מה שלא נכתב "כספך לא תתן לו בנשך, ובנשך לא תתן אכלך", וזה לשונם "כיון שהוצרך שני

"המלוה את חברו לא ידור בחצרו", ומבואר בגמרא שזה גם באופן שהבית לא קיימא לשכר ואין הפסד ללוה, והמלוה עביד למיגר [דרכו לשכור בדמים], והרי באופן זה חשיב "תרבית בלא נשך" כי המלוה מרוויח בלי שהלוה יחסר! וכמו כן בציור הפוך, שהחצר היתה קיימא לאגרא, והמלוה לא היה עביד למיגר, מצאנו "נשך בלא תרבית"?

ובחידושי רעק"א תירץ כי כל האופן של ריבית דאורייתא בדר בחצר חברו מבואר בפוסקים הוא רק באופן שקבע הלוח עם המלוה מראש ואמר "הלוויני ודור בחצירי" ומחדש ר' עקיבא איגר שבאופן זה נחשב החצר כקיימא לאגרא והמלוה כעביד למיגר.

הרא"ש לקמן דף סד: [סימן טז יז] נוקט